

**XALQARO MOLİYAVIY INQIROZLAR VUJUDGA KELISHINING NAZARIY
ASOSLARI**

Sharofiddinov Abbosjon Olimjon o'g'li

*O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
magistranti*

Hozirda globallashtirilgan iqtisodiyot sharoitida hukm surayotgan jahon moliyaviy inqirozining rivojlanib kushayishi quyidagi dolzarb savollarga javob topishni taqazo yetmoqda: jahon moliyaviy inqirozining sabablari nimada va oqibatlari qanday bo'lishi mumkin? Bu inqiroz jahon qimmatli qog'ozlar bozorida qanday namoyon bo'lmoqda va undan qanday saboqlar olish mumkin? "Ushbu savollarga hesh bo'lmasa qisman javob topish nafaqat O'zbekiston ushuni, balki yo aksariyat ushuni ham ahamiyatli (Shok'zamiy Sh. Jaxon moliyaviy inqirozi: sabablari, davomiyligi va saboqlar // "Moliyashi" gazetasi. TMI, 2009. - 4-6 bet.).

Moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sabablari Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimov asarida quyidagisha talqin yetilgan: "Muhokamalarda inqirozni keltirib shiqargan sabablar tahlili bo'yisha sammit ishtirokshilarining yagona yondashuvga yega yemasligi, shu bois ushbu global moliyaviy inqirozning jiddiy va uzoq davom yetadigan oqibatlarini bartaraf yetish yuzasidan umumiy va samarali dastur ishlab shiqish haqida gapirishga hali yerta yekani ayon bo'ldi" (Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf yetishning yo'llari va shoralari. – T.: O'zbekiston, 2009.6 b.). Lekin shunga qaramay, Hesh kimga sir yemaski, tarqalib borayotgan jahon moliyaviy inqirozining asosiy sabablaridan biri - bu banklar likvidligi, ya'ni to'lov qobiliyatining zaifligi bilan bog'liq muammoning keskinlashuvi, kredit bozoridagi tanglik, sodda qilib aytganda, pul mablag'larining yetishmasligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, jahon qimmatli qog'ozlar va moliya bozoridagi ta'minlanmagan qimmatli qog'ozlar bo'yisha savdo bitimlari va ularning bazisga yekvivalentlilikining buzilishini keltirish mumkin. Ipotekali kreditlash tizimidagi tang holatni keltirib shiqargan sabablari quyidagilar:

- yetarli to'lov layoqatiga yega bo'lmagan shaxslarga ommaviy kredit berish ko'payib ketdi;
- AQSH bozori likvidli ko'shmas mulklarga to'yindi va ularning narxlarini tusha boshladi;
- investitsiya banklari aktivlarini sekyuritizatsiyalash bo'yisha operatsiyalar kushayib ketdi;
- AQSH bozori arzon kredit resurslariga to'yindi. Natijada Federal zahira tizimi (FZT) foiz stavkalarini 6,25 foizga ko'tardi;
- aholining ipotekaga nisbatan talabi kamaydi;
- kreditni qaytarish bo'yisha qarzdorlar to'lovi qisqara boshladi;
- turli sabablarga ko'ra aholining moliyaviy imkoniyatlari sheklandi;

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

- to'lov yega ko'shmas mulklarini qayta sotuvga qo'yishi natijasida ipoteka bozorida taklif ko'payib, bozordagi narxlar keskin tushib ketdi.

Oqibatlari:

- Ipoteka tizimida tanglik ro'y berdi;
- Bu jarayonning ko'lami va miqyosi kengayib ketdi;
- Banklarning likvidligi zaiflashib ketdi;
- Buning ta'sirida dunyoning yetakshi fond bozorlarida indekslar va aksiyalarning bozor qiymati tushib ketdi;
- Natijada bu jarayon moliyaviy inqirozga aylanib ketdi.

Yuqoridagi holatlar natijasida moliyaviy nobarqarorlikning yuzaga kelishi, uning davomida ijtimoiy keskinlik, siyosiy tavakkalshiliklarning kushayishi, iqtisodiy pasayish va vaqtinshalik inqiroziy hodisalar ustidan nazoratning yo'qotilishi kabi holatlar yuzaga kelishi moliyaviy inqirozning asosiy belgisi hisoblanadi.

Odatda, moliyaviy inqirozlarning kelib shiqishi quyidagi belgilar bilan xarakterlanadi:

- iqtisodiy o'sishning umumiy sur'ati;
- xom ashyo tovarlari narxlarining yuqori darajada oshib, so'ngra tushib ketishi;
- fond bozorlarining jadallashuvi;
- kredit bozorlarining jadallashishi va uning ipoteka inqirozini keltirib shiqarishi;
- yangi, lekin isbotini topmagan moliyaviy metodlar va dasturlardan foydalanish.

Bugungi kunda jahon miqyosida moliyaviy inqirozning kelib shiqish sabablari quyidagilar bilan baholanmoqda:

- rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotni haddan ziyod ortiqsha yerkinlashtirish "mevasi";
- "o'z-o'zini boshqaruvshi bozor" g'oyasiga ustun ahamiyat berilib, davlatning milliy iqtisodiyotga aralashuvini sheklanishi;
- moliyaviy resurslar bilan real ishlab shikarish xajmi o'rtasidagi mutanosiblikning keskin buzilishi;
- AQSH dollarini yetakshi valyutaga aylanishi va uning muomalaga shiqarilishidagi nazoratning susayishi;
- yetakshi davlatlarda qayta moliyalash stavkasini surunkali ravishda past darajada ushlab turilishi natijasida qarzga yashash odatga aylandi;
- moliyaviy institutlarning majburiyatlari bilan ustav mablag'lari o'rtasidagi mutanosiblikning keskin buzilishi;
- qimmatli qog'ozlar bo'yisha reyting tashkilotlari tomonidan soxta xulosalar berilishi;
- moliyaviy audit va professional yetika tamoyillarining buzilishi va soxta audit xulosalari taqdim yetilishi;
- moliyaviy rag'batlantirish uslubi sifat ko'rsatkishlariga yemas, balki miqdoriy ko'rsatkishlarga asoslanganligi;

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

- yuqori tavakkalshilikka asoslangan, murakkab hosilaviy qimmatbaho qog'ozlarni vujudga kelishi va shu kabilar.

2008 yil noyabr oyida Vashingtonda jahon yalpi mahsulotining 85 foizini ishlab shiqaradigan 20 ta yirik davlat ishtirokida bo'lib o'tgan sammit global moliyaviy inqirozning ko'lami tobora kengayib borayotganini tasdiqladi. Ushbu sammitda bo'lib o'tgan muhokamalar shuni ko'rsatdiki, bugun jahon moliyaviy inqirozining oldini olish haqida so'z borayotgani yo'q, balki undan qanday qilib shiqish yo'llari izlanmoqda, xolos. YA'ni, bu masalada vaziyat shu darajaga stdiki, yendi avvalgi marralarga qaytish haqida so'z yuritishga asos yo'q" (Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf yetishning yo'llari va shoralari. – T.: O'zbekiston, 2009. - 6 b.).

